

Varför är delaktighet och återkoppling så viktigt i socialtjänstens arbete med barn?

Kapitel 34 i antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem?

Nka Barn som anhöriga 2025:2 - särtryck

© 2025 Lotta Berg Eklundh och Nationellt kompetenscentrum anhöriga™

REDAKTÖRER Rosita Brolin, Ritva Gough, Lennart Magnusson,
Elizabeth Hanson

Ta del av hela antologin på www.anhoriga.se/publicerat/publikationer-barn-som-anhoriga/

Kapitel 34

Varför är delaktighet och återkoppling så viktigt i socialtjänstens arbete med barn?

Lotta Berg Eklundh

Lotta Berg Eklundh är socionom och filosofie licentiat i socialt arbete. Hon har arbetat som forskare på Forsknings- och utvecklingsenhet Nordost i Stockholms län i 16 år. Parallellt var hon lärare och handledare i socialt arbete vid Socialhögskolan, Stockholms universitet och Uppsala universitet fram till 2023. Numera som senior engagerad som handledare, främst på Södertörns Högskola. Hon har lång erfarenhet av arbete inom socialtjänsten, med särskilt fokus på barn, ungdom och familj. Parallellt med ett anhörigperspektiv har hon i flera projekt studerat barns delaktighet i socialtjänstens utredningsarbete och framför allt betydelsen av hur återkoppling till barnet kan ske. Berg Eklundh ingår som senior i forskarnätverket Barn som anhöriga vid Nationellt kompetenscentrum anhöriga/Linnéuniversitetet.

Sammanfattning

Barn under 18 år till föräldrar med missbruksproblematik, psykisk ohälsa eller våldsproblematik är de barn som är aktuella för socialtjänstens utredningar och insatser. Både Socialtjänstlagen och Barnkonventionen lyfter vikten av att barnen ska vara delaktiga och detta bör särskilt gälla de barn som definieras som anhöriga på grund av föräldrars problematik. Frågan om barns delaktighet har löpt som en röd tråd genom författarens arbete både som forskningsledare på en FoU-enhet, med egen forskning och som lärare på socionomutbildningen.

Flera studier genomförda på FoU Nordost i Stockholms län hade som syfte att studera socialtjänstens arbete med barns delaktighet. En av de mest refererade var en studie i sju kommuner i syfte att jämföra barns delaktighet före och efter införandet av BBIC (Barns Behov I Centrum). Studien visade att barnens delaktighet hade ökat sedan BBIC hade införts. Men studien visade också att barnens delaktighet i princip endast hade omfattat barnens medverkan som informanter i samband med utredningen. Återkoppling till barnen skedde inte, vilket också framkom i en studie om vuxna barns erfarenheter av kontaktfamilj. I en studie om forskningscirklar i socialtjänsten och barns delaktighet medverkade författaren som forskningsledare. I det 2-åriga utvecklingsarbetet som omfattade en kommun i Stockholmsregionen

var problemformuleringen särskilt inriktad på socialtjänstens arbete med barnens delaktighet och förekomsten av återkoppling till dem.

I detta kapitel diskuteras hur barn och unga, särskilt som anhöriga kan göras delaktiga i socialtjänstens arbete, såväl avseende utredning, insatser och uppföljning. Dessutom synliggörs och diskuteras betydelsen av *återkoppling* till barnen avseende hur barnens medverkan har tagits tillvara, såväl under utredning som beslutsfattande, genomförande av insatser och avslutning.

Summary

Why is Participation and Feedback so Important in Social Work with Children?

Children under the age of 18 whose parents have substance abuse issues, mental health problems, or issues involving violence are often subject to investigations and interventions within the social services. Both the Swedish Social Services Act and the UN Convention on the Rights of the Child emphasise the importance of children's participation—especially for children identified as next of kin due to parental problems. The issue of children's participation has been a central theme in the author's work as a research leader at a Research and Development unit, as a university lecturer, and in her own research.

Several studies conducted at RD Northeast (FoU Nordost) in the Stockholm region have aimed to examine how social services work with children's participation. One of the most frequently cited was conducted in seven municipalities and compared children's participation before and after the implementation of BBIC (Children's Needs in Focus). The study found that children's participation had increased since the introduction of BBIC. However, the participation primarily involved acting as informants during the investigation phase. Feedback to the children was rarely provided, which was also highlighted in a study on adult children's experiences of contact families.

Another study on research circles within social services and children's participation involved the author as research leader. This two-year development project, based in a municipality in the Stockholm region, focused specifically on how social services handle children's participation and the presence or absence of feedback to the children.

This chapter discusses how children, especially children as next of kin, can be involved in social services' work throughout investigation, intervention, and follow-up. It also highlights the importance of providing feedback to children regarding how their participation was considered during assessments, decisions, interventions, and case closure.

Inledning

Socialtjänstens arbete med barnperspektiv och barnens delaktighet har varit ett väsentligt tema under de senaste decennierna, och blev framför allt synliggjort i och med att FN:s konvention om Barns rättigheter ratificerades av Sveriges riksdag år 1990. Sedan år 2020 är Barnkonventionen lag i Sverige [1]. Trots att både lagstiftning och den samhälleliga kontexten kommit att alltmer genomsyras av ett synsätt med barns behov i centrum, skrev man i Barnombudsmannens verksamhetsberättelse 2022 "Barnet ska göras delaktigt i beslut och insatser för att få rätt stöd" [2]. I årsrapporten för 2023 påtalade Barnombudsmannen att barn i intervjuer själva lyft fram att hjälp och stöd inte ges utifrån deras behov. Barnen menade att delaktighet är en förutsättning för att vården ska kunna hjälpa dem på rätt sätt [3]. Hur den kommande Socialtjänstlagen formulerar barnens delaktighet beskrivs i avsnittet nedan om Ny socialtjänstlag 2025.¹

År 2023 erhöll 59 600 barn och ungdomar (0–18 år) någon form av socialtjänstinsats (heldygnsvård 25 748 och öppenvård 34 863) och betydligt fler var aktuella för utredning hos socialtjänsten [4]. För majoriteten av dessa bör delaktighetsperspektivet ha haft en väsentlig betydelse för hur både utredning och insats kom att upplevas av och genomföras med barnen [5]. Att barnen görs delaktiga är en viktig aspekt som handlar både om deras upplevelse och rättssäkerhet.

Forskningsresultat visar på behovet av att problematisera tillämpningen av Barnkonventionens och Socialtjänstlagens krav på barns delaktighet. Forskningen visar också att en viktig del i delaktighetsprocessen handlar om hur den enskilda socialarbetaren klarar att skapa ett förtroende hos barnet om att vilja och våga berätta om sin situation [6, 7]. Dessutom kan barn vara oroliga för att inte vara lojala med sina föräldrar [8]. Barns delaktighet är en komplicerad process som behöver problematiseras. Syftet med detta kapitel är att främst lyfta fram vikten av att barn görs delaktiga genom hela handlägningsprocessen samt hur återkoppling sker i socialtjänstens arbete.

Barnperspektiv eller barnets perspektiv

Strävan efter att se till barnets bästa har funnits under hela 1900-talet. Den svenska författaren och pedagogen Ellen Key utropade "Barnets århundrade" år 1900². Texterna beskrev hennes synpunkter på barnets behov av uppfostran och utbildning. Som pedagog blev hon banbrytande med att lyfta fram barnens rätt och möjlighet att få utvecklas enligt sin egen potential, samt särskilt barnets rätt att utvecklas som en självständig individ. Hon kan anses ha bidragit till att samhället i högre grad satt

¹ Som barn avses gruppen 0 – 18 år enligt både Socialtjänstlagen och FN:s barnkonvention.

² Ellen Keys skrift "Barnets århundrade" utkom år 1900 och översattes till 26 språk.

barns bästa i centrum. Även läkaren och barnpedagogen Janusz Korczak var en föregångare i arbetet för barnens rättigheter. Han arbetade både som läkare och författare i Polen och ansvarade för flera barnhem i Warszawa. Han var en av initiativtagarna till den första Deklarationen om barns rättigheter av Nationernas förbund 1924, även kallad Genevedeklarationen. Korczak mördades tillsammans med barnhemsbarnen av nazisterna i Treblinka 1942.

Barns rättigheter har varit synliga inom samhälls- och välfärdspolitiken. Men inom lagstiftningen kvarstod länge barnet som beroende av föräldrars och andra vuxnas uppfattning om sina behov. Först i Socialtjänstlagen 1982 formulerades en annan syn på barn. Den syn på barn som förmedlades i FN:s barnkonvention³ [9] innebar att också se barnen som kompetenta och autonoma i förhållande till familjen. Barnperspektivet syftar till att ta vara på barns villkor och verka för barnets bästa [5, 6]. Viktigt är dock att notera att även om barnet har rätt att komma till tals, kan ett barn under 15 år inte själv få bestämma om vad som ska beslutas [10].

Ett barnperspektiv kan ha två innebörder; dels ett *vuxet barnperspektiv*, dels *barnets perspektiv*. Begreppet vuxet barnperspektiv kan användas som benämning på hur den vuxne utifrån sin utgångspunkt bör sträva efter att förstå vad som bäst tillgodoser barns behov i olika situationer, genom att tolka främst vuxna men också barn som informanter. Barnets perspektiv innebär att det är barnen som själva beskriver sina upplevelser och erfarenheter, samt berättar om sina behov och önskemål. I ett flertal forskningsprojekt betonas vikten av att barnen betraktas som kapabla personer som är involverade i en socialisationsprocess, som inte bara verkar på dem, utan också via dem [6, 11]. Delaktighet för barnen kan öka känslan av kompetens och medverkan. Ett barnperspektiv är nödvändigt om vuxenvärlden ska se och förstå barnets perspektiv. I detta ingår barnets uppfattning och tankar om sin situation och i förhållande till sin omgivning. Genom att välja barnets perspektiv, väljer man att se barnet som en aktiv och kapabel person, inte som ett offer eller som ett objekt beroende av vuxnas agerande. I Barnkonventionens 12 artikel formuleras barnets rätt att komma till tals. Detta oavsett administrativa hinder såsom brist på tid, osäkerhet inför föräldrars åsikter om barnets medverkan och eventuella skyddsaspekter [7, 12, 13, 14].

Barnperspektiv med dess olika innebörder behöver förstås och problematiseras i förhållande till socialtjänstens insatser, såväl avseende arbetet med utredning och beslutsfattande, som vid genomförande och avslutande av insatser. De vuxna runt barnet behöver bli mer medvetna om sitt eget synsätt och perspektiv, för att inte förenkla eller förvanska barnets sanning utifrån det vuxna perspektivet. Barn företräds ofta av vuxna (föräldrar och socialarbetare), som gemensamt skapar

³ FN:s Barnkonvention ratificerades i Sverige 1990. Men dess ursprungliga grund återfinns i Deklarationen om barns rättigheter (både 1924 och 1959) som formulerade begreppet ”Barnets bästa”.

sammanhanget för utredningen samt formulerar vilka frågeställningar som ska diskuteras och hur. Det har betydelse hur barnperspektivet tillämpas, det vill säga vem som formulerar vad som är bäst för barnet och vilka behov som ska tillgodoses.

Enligt Barnkonventionen artikel 5 är föräldrarna de som har det yttersta ansvaret för barnets omsorg och fostran, något som innebär en rätt till att vara delaktiga och påverka utfallet i barnavårdsutredningar. Detta kan komplicera barnets möjligheter att komma till tals. Dessutom tillkommer faktorer som handlar om avvägningen mellan barnets behov av skydd och barnet som rättighetsbärare. Det har framkommit att barns delaktighet till stor del är beroende av enskilda arbetstagares åsikter och färdigheter. För att hävda sina rättigheter måste barnet vara synligt vilket kan stå i motsättning till att vara skyddat [7, 12, 13, 14]. Forskning har å andra sidan visat att delaktighet kan vara en skyddsfaktor för sårbara barn, detta för att barnen upplever sig värderade, respekterade och självsäkra i sig själva.

Hur ett barnavårdsärende handläggs beror på varje lands inriktning, avseende synen på stöd och skydd för barnen. I Sverige är den sociala barnavården inriktad mot familjestöd. Varje barns uppväxt och fostran anses vara en angelägenhet för både föräldrar och samhälle. Detta medför att man i första hand betraktar barnavårdsproblem som att familjen behöver stöd och hjälp. Frivillighet och samarbete prioriteras, både föräldrar och barn kan betraktas som klienter. Men i Sverige finns även en anmälningsplikt för den som inom sin yrkesutövning får kännedom om att ett barn far illa (Socialtjänstlagen 14:1§ 1) [16]. Detta ger den svenska kontexten drag av barnskyddsmodellen, där endast barnet betraktas som behövande, något som karaktäriserar den anglosaxiska synen, i till exempel Storbritannien och Irland [10, 14].

Barns delaktighet i socialtjänstutredningar

Sedan den 1 januari 2020 gäller Barnkonventionens 42 artiklar som lag i Sverige. Barnkonventionens intentioner kan sammanfattas i följande fyra grundprinciper: Förbud mot diskriminering (artikel 2), Barnets bästa (artikel 3), Barnets rätt till liv och utveckling (artikel 6), och Barnets rätt att uttrycka sina åsikter (artikel 12) [1].

I Socialtjänstlagen (SoL, kap. 11, 10§) samt Lagen om vård av unga (LVU 36 §) påbjuds att barn ska vara delaktiga i socialtjänstens utredningsarbete [17, 18]. Med barnens delaktighet menas att barnen inbjuds att komma till tals och berätta sin uppfattning av det som utreds, det vill säga, innehållet i ansökan eller anmälan som föranleder socialtjänstens utredning. Dessutom handlar delaktigheten om hur kontakt ska ske samt var och när samtalen ska genomföras. Delaktigheten förutsätter också att samtal ska ske vid flera tillfällen, inte bara för att tillgodose socialtjänstens behov av att samla in uppgifter utan också för att berätta för barnet vad utredningen kommit fram till och förslag till åtgärd, samt att ta reda på barnets uppfattning om detta. Socialtjänstens ansvar för barnens delaktighet innebär således att barnet

förutom att få relevant information även ska ges möjlighet att framföra sin uppfattning om föreslaget beslut [12, 20]. Därefter är det också av stor vikt att återkommande med barnet följa upp den pågående insatsen och om byte av insats sker, samt inte minst viktigt, vid avslutning av insatsen. Om utredningen avslutas utan insats kan socialsekreteraren enligt 11 kap 4 a § 1 st. SoL. besluta om uppföljning av barnets situation för att säkerställa att barnet lever under goda förhållanden [18, 20].

I en översikt av forskning om barns delaktighet inom barnavården lyfte Bijleveld och medförfattare [20] vikten av barns uppfattningar kring deras delaktighet i processer som rör dem. Av studien framkom att barnen önskade vara delaktiga i allt som berörde dem. Men barnen upplevde att deras grad av delaktighet var begränsad alternativt att de inte var delaktiga alls. Barnen upplevde att informationen till dem var dålig. Författarna beskrev att det var olika hur väl socialarbetarna involverade barnen i utredningsprocessen. Vissa socialarbetare trodde att barn inte kan bära ansvaret att fatta beslut, utan att beslutsfattandet ska hänvisas till de vuxna i stället [20]. En annan avrapportering i ett omfattande aktuellt forskningsprojekt i norra Stockholms län visar att fler barn (75 %), hade intervjuats av socialtjänsten i barnavårdsutredningar enligt SoL. än vad som hade framkommit i tidigare studier, men att det fortfarande finns en klyfta mellan lagstiftarens avsikt om barns delaktighet och det faktiska utfallet. Just för att barn under 15 år inte får medverka i beslut rörande dem är det av vikt att barnen får vara delaktiga genom att få komma till tals [14].

Barns bästa och barns delaktighet

Frågan om barns delaktighet är komplicerad då det gäller att ta del av barnens erfarenheter och önskemål samt att hantera dessa i förhållande till de vuxnas uppfattningar. Även dessa kan skilja sig åt; mellan två vårdnadshavare sinsemellan och socialtjänstens företrädare. Vid bedömningen av barnets bästa i förhållande till en insats kan socialtjänsten ha en bild av vad som skulle gagna familjen, föräldern ha önskemål för sin del och barnet ha sin syn på situationen. Här finns risken att barnens autonomi ställs emot de vuxnas definitions-makt och att ett asymmetriskt maktförhållande uppstår [21, 22].

Dessutom förekommer det att föräldrarnas behov bedöms som grunden för insats samtidigt som barnet kan bli faktisk brukare av vissa insatser (exempelvis att förälders behov av avlastning leder till att barnet får en kontaktfamilj eller kontaktperson). Om föräldrar brister i sin omsorgsförmåga kan det i bedömningen uppstå en motsättning mellan familjen som enhet och barnet som individ [23]. För socialtjänsten kan detta medföra ett dilemma mellan hänsynen till föräldrarnas intressen, behov och samarbetsförmåga och barnets behov och vilja. Många av de barn och ungdomar som får denna insats har själva en utsatt livssituation, men de ges uppfattningen att det är föräldrarnas behov som ska tillgodoses genom en

kontaktfamilj. Genom att ett föräldraperspektiv blir vägledande för beslutet om att tillsätta en kontaktfamilj riskerar barnen att ges en roll av, och även uppleva sig som problembäraren, i stället för att barnens behov analyseras och diskuteras [24, 25, 26]. Hur barnets egna uppfattningar presenteras och dokumenteras i en utredning om barnets eventuella behov av skydd kan därmed innebära en balansgång mellan vikten av att dels visa barnets delaktighet, dels ge barnet det nödvändiga skyddet och eventuell "ansvarsfrihet" vid beslutsfattandet [24]. Det finns också ett spänningsförhållande mellan att se barnet som en del av familjen och att se barnet som en egen individ med egna rättigheter.

Förutom dessa faktorer ska arbetet ske för "barnets bästa" vilket formuleras i artikel 3 i FN:s barnkonvention [9]. Enligt Socialtjänstlagen ska barnets bästa vara vägledande när analys och bedömning sker, vilket innebär att man ska väga olika möjligheter mot varandra och välja det alternativ som mest verkar för barnets bästa. Begreppet är relativt och öppnar upp möjligheten för flera olika tolkningar. Olika perspektiv på barnens situation kan leda till oklarheter om vad som ska bedömas och vem som har kompetens att tolka deras situation när barns bästa ska avgöras. Bedömningen handlar om olika värderingar och subjektiva uppfattningar om vad utsatthet beror på och vad som är "good-enough" för ett barn att uppleva i sin vardagsmiljö [24].

Barnens delaktighet diskuteras, i den svenska kontexten, främst ur de rättighetsaspekter som finns inskrivna i FN:s barnkonvention i artikel 12. Också ett flertal andra argument för barns delaktighet kan lyftas fram. I Socialstyrelsens vägledning om brukarmedverkan formulerades följande skäl att göra barn delaktiga [27]:

Etiska skäl. Delaktighet reducerar maktobalansen mellan barn och vuxna och de negativa följderna av denna.

Filosofiska skäl. För att värdesätta barns välfärd och intressen så måste man värdesätta deras synpunkter och röst.

Pragmatiska skäl. Om man blir lyssnad på och får sina synpunkter genuint beaktade blir planer bättre och mer hållbara.

Terapeutiska skäl. Om barn involveras i att påverka sitt eget öde underlättar detta deras egen återhämtning från svårigheter samt ökar självkänslan och den egna kompetensen [28].

Denna variation av skäl kan vara tillämplig vid argumentationen för att fatta beslut och framför allt för att motivera vikten av socialtjänstens återkoppling till barnen.

BBIC och delaktighet

Ett viktigt instrument för hur barnen görs delaktiga är hur deras utredningar genomförs. Sverige har valt att implementera⁴ en modell för socialtjänstens utredningar kallad Barns Behov i Centrum (BBIC). BBIC har sin grund i Socialtjänstlagen (SoL) och FN:s konvention om barnets rättigheter och infördes i syfte att stärka barnens delaktighet [28, 29]. Den teoretiska grunden för BBIC är den utvecklingsekologiska teoribildningen⁵ [29, 30, 31].

BBIC är ett manualbaserat handläggnings- och dokumentationssystem. Det består av ett antal dokument som stöd för utredning och uppföljning. Materialet har sin grund i en brittisk modell Looking After Children (LAC), som omarbetats för att passa för den svenska kontexten. Arbetet med att färdigställa och implementera BBIC ansvarade Socialstyrelsen för, i nära samarbete med landets samtliga län. Samtliga regioner utsåg kontaktpersoner som löpande medverkade i seminarier ledda av Socialstyrelsen och dessutom kontinuerligt träffade ”sina” kommuner. Därigenom gavs möjlighet att sprida information både från staten, via regionerna till kommunerna och att återföra frågeställningar från kommunernas medarbetare [28]. Utvecklingsarbetet pågick under början av 2000-talet och omarbetades efter en revision år 2014. Intentionen med BBIC är att hela landet ska använda sig av samma ramverk för en strukturerad handläggning, genomförande och uppföljning i utredningarna med barn och ungdomar [19]. Syftet med BBIC-projektet var att stärka barns delaktighet och inflytande, förbättra samarbetet med barnets familj och nätverk, samt att skapa struktur och systematik i utredningar. Detta för att insatser lättare ska kunna följas upp samt bidra till ökad rättssäkerhet [29].

Införandet av BBIC torde ha medfört en nationell utveckling av kommunernas handläggning samt att barns och ungdomars delaktighet ska utgöra en väsentlig del av kunskapsutvecklingen inom socialtjänstens handläggning. Det finns dock fortfarande en osäkerhet inför att både prata med alla barn och att bevaka barnens intressen i samtliga delar av socialtjänstens processer. Detta kan bland annat bero på att införandet av BBIC-systemet inneburit en ökning av administrativt arbete för socialsekreterarna. Regeringens nationella samordnare konstaterade i sin utvärdering av BBIC och socialtjänsten att den administrativa bördan inneburit en kraftig minskning av tid för att träffa både barnen och deras föräldrar [32]. Dessutom beskriver aktuell forskning att barns delaktighet innebär en balansgång mellan barns rätt att komma till tals och barns behov av skydd. Föräldrars rättsliga bestämmande

⁴ Implementera, innebär att man, i detta fall Socialstyrelsen, arbetar för att genomföra en ny form av barnavårdsutredning som fortsättningsvis ska tillämpas i alla Sveriges kommuner.

⁵ Ett utvecklingsekologiskt perspektiv innebär att man i enlighet med Uri Bronfenbrenner [9, 10] ser barnet som centrum i en modell som omges av fyra nivåer: Micro-, Meso- Exo- och Makronivå. Genom att tillämpa detta tankesätt i analysen av ett barns situation, kan man lättare förstå just det barnets situation i förhållande till sin familj, närmiljö och det omgivande samhället på två olika nivåer.

över barnet kan innebära att barnets delaktighet påverkas. Detta eftersom socialarbetarna kan vara beroende av att uppnå en god samverkan med föräldrarna [6, 7, 12].

Forskningen visar att en hög grad av delaktighet för barnet och barnets föräldrar gynnar kvaliteten i barnavårdsutredningar. Frågan om barns delaktighet innehar också en central funktion i arbetet med BBIC. Förutom att barnens behov ska vara i centrum så ska barnens ställning förstärkas i enlighet med de grundvärderingar som präglar Barnkonventionen. För att detta ska ske måste man både låta barnen och ungdomarna komma till tals, lyssna på vad de har att säga samt i högre grad involvera dem i socialtjänstens arbete. Detta både i utredningsfasen och i samband med genomförandet av olika interventioner samt slutligen när en insats ska avslutas [14, 33].

Detta kan medföra ett dilemma avseende det praktiska arbetet som handlar om hur mycket föräldrarna ska informeras om barnens berättelse och hur man ska agera med hänsyn till barnets bästa. Det behöver tydliggöras hur och när delaktighetsarbete ska in under handläggningsprocessen. Tidigare forskning visade att den delaktighet för barnen som kunde påvisas ha skett i och med implementeringen av BBIC i huvudsak handlade om att höra barnen som informanter i utredningens fas med insamlande av information. I dokumentationen av verkställigheten saknades uppgifter om/hur barnen varit delaktiga, det vill säga hur deras erfarenheter och uppfattningar tagits tillvara och synliggjorts. Dessutom saknades återkoppling, dialog och uppföljning tillsammans med barnen [33, 34].

Delaktighet och återkoppling

Genom ett systematiskt arbete med delaktigheten skulle barnen eller ungdomarna också få möjlighet till en *återkoppling* i ett ytterligare möte när utredningen har skrivits klar. Vid detta möte kan socialarbetaren ge en genomgång av utredningen samt beskrivning av hur barnets utsago har tolkats i utredningen. Om det föreslås en insats för barnet kan syftet med insatsen då också beskrivas. Därefter bör återkopplingen ske kontinuerligt under insatsen, så att barnet får berätta om sina erfarenheter. Vid avslutning av insats ska barnet få återkoppling med en genomgång av vad resultatet blev och varför.

Får barnet dessutom vara med och planera hur och när insatsen ska inledas ökar också delaktigheten och dess motivation för att få sin insats. Även vid *matchningen*, dvs. vem som ska genomföra insatsen, samt hur och när detta ska ske är av yttersta vikt för barnets känsla av delaktighet [33, 35, 36]. Nästa steg i processen är att barnen kontinuerligt tillfrågas om hur insatsen fungerar. Avslutningsvis behöver barnen alltid vara delaktiga om hur och när insatsen ska avslutas.

Återkopplingens olika delar kan illustreras med följande steg:

Utredningen ska färdigställas

Förslag till insats ska presenteras

Matchning av föreslagen insats

Kontinuerlig uppföljning av pågående insats

Avslutning av insats

Om en insats ska avslutas för att ersättas av en annan insats bör samtliga steg med återkoppling gås igenom igen.

Anhöriga barns behov av stöd samt som informanter och aktörer

Idag uppmärksammas alltmer hur barnen påverkas i sin position som anhöriga till föräldrar med missbruk, psykisk eller fysisk sjukdom, kriminalitet eller andra sociala problem [37]. Hälstan hos barn som anhöriga riskerar att påverkas negativt av en hemmiljö präglad av ständig oro för föräldrarna, bristande omvårdnad och av att redan i tidig ålder ha fått ta orimligt stort ansvar. När anhörigskap och dess konsekvenser började lyftas fram som ett väsentligt begrepp i den svenska kontexten, var det de vuxnas situation som anhöriga (som förälder, som partner eller som vuxet barn) till en person med omfattande behov av stöd och insatser, som avsågs. Dessa anhöriga uppmärksammades för sina olika behov av stöd och avlastning för att orka med sin pressade och ofta ensamma situation. I exemplet kontaktfamilj synliggjordes att barnen ofta definierades som problembärare, trots att föräldrarna själva hade sociala problem. Föräldrarnas behov av avlastning utgjorde skäl för insatsen, men inte att barnen kunde behöva avlastning från sin vardag [33, 38]. Barn kan i sin roll som anhöriga riskera att påverkas negativt av sin egen oro för föräldern och hemsituationen och att få bristande omsorg. Dessutom måste de ibland ta ett orimligt stort ansvar. Problemen i familjen kan påverka föräldrars möjlighet och vilja att ta emot stöd eller att prata öppet om situationen, vilket kan få konsekvensen att barnen inte erhåller det stöd de behöver eller får möjlighet att påverka sin situation [37].

Det förekommer att barn ger stöd till föräldrar och syskon och tar ansvar som vanligtvis ligger på vuxna. Dessa barn och ungdomar är i behov av stöd. Socialstyrelsen har utarbetat vägledning för kommunerna i stöd till anhöriga [39], men i denna eller i förarbetena till Socialtjänstlagen finns inte något stöd till barnen närmare formulerat. Som exempel kan nämnas att barn som erhåller kontaktfamilj eller kontaktperson ofta är anhöriga i familjer som erhållit bistånd p.g.a. social utsatthet, något som tidigare inte diskuterats eller problematiserats [33, 35]. Detta gäller också barn i familjehem och i andra placeringsformer. Andersson har i sin forskning om barn i samhällsvård funnit att barnen även i vuxen ålder fortsätter att beröras av föräldrarnas problem. Hon skriver "De

skulle ha ett lättare liv om de haft möjlighet att även som vuxna få hjälp med sina föräldrar” [40] (s. 135, se även [41]).

Inom den offentliga svenska kontexten har det vuxit fram en samsyn på att barnperspektivet ska innebära en respekt för varje barns fulla människovärde och integritet. Trots detta har synen på barn som anhöriga eller ej i relation till familjens och föräldrars utsatthet sin grund i vilket ”barnperspektiv” en myndighet har. Barnets position samt vilka insatser som väljs och hur detta motiveras styrs av om det är det vuxna barnperspektivet eller barnets perspektiv som framför allt beaktas. Hur barnperspektivet uppfattas kan medföra olika förhållningssätt till barnet. Som exempel på detta kan analysen av barns beteende i en familj med missbruk beskrivas antingen som ”du har ett beteendeproblem” eller ”du är i en bekymmersam situation och det kan bero på din förälders beteende vilket relateras till ett missbruk, eller annan social problematik” [33]. Olika aktörsgreper (till exempel barn, föräldrar och socialarbetare) kan utifrån sina respektive perspektiv formulera olika verklighetsbeskrivningar och utifrån dessa dra olika slutsatser [37].

Ny socialtjänstlag 2025

En ny Socialtjänstlag har trätt i kraft den 1 juli 2025. Lagen är tänkt att ge landets socialtjänster nya verktyg för förebyggande arbete och för att insatserna ska kunna ges genom en enklare process än i dagsläget. I lagrådsremissen 20240724 ”En förebyggande socialtjänstlag” [42] föreslås bland annat att Socialtjänsten ska ha/vara:

- Förebyggande perspektiv och vara tillgänglig
- Kunskapsbaserad med vetenskaplig och beprövad erfarenhet
- Möjlighet att tillhandahålla insatser utan behovsprövning

I lagrådsremissen lyftes följande delar fram. *Barns bästa* behöver förtydligas och när det ska tillämpas bör barnets egen åsikt särskilt beaktas. Detta är en direkt koppling till Barnkonventionen artikel 3. *Barns rätt till information* behöver kompletteras med en bestämmelse om hur informationen ska anpassas till ålder, mognad och individuella förutsättningar. Dessutom ska den som lämnar informationen försäkra sig om att barnet förstått. Här nämns också rätten till återkommande information, som en möjlighet till delaktighet för barnet. *Barns rätt att komma till tals* kopplas till Barnkonventionen artikel 12 och beskrivs vara en möjlighet till socialtjänsten att få information. Men barnet kan välja att inte framföra sina åsikter. Att arbeta för att göra barn delaktiga handlar således både om socialtjänstens möjlighet att ta del av barnets upplevelser och att motivera barnen för att delge sina erfarenheter.

Hur kan man bedöma och utvärdera barnens delaktighet?

Socialstyrelsen har definierat barnens delaktighet genom att beskriva tre steg: att barn har rätt till information; rätten att få bli lyssnade till samt; att ha rätt till att få

inflytande i de beslut som ska fattas. Samtidigt ska barnens önskemål lyftas fram även om de inte tillåts att ha en avgörande betydelse för vilket beslut som fattas [6, 7, 20].

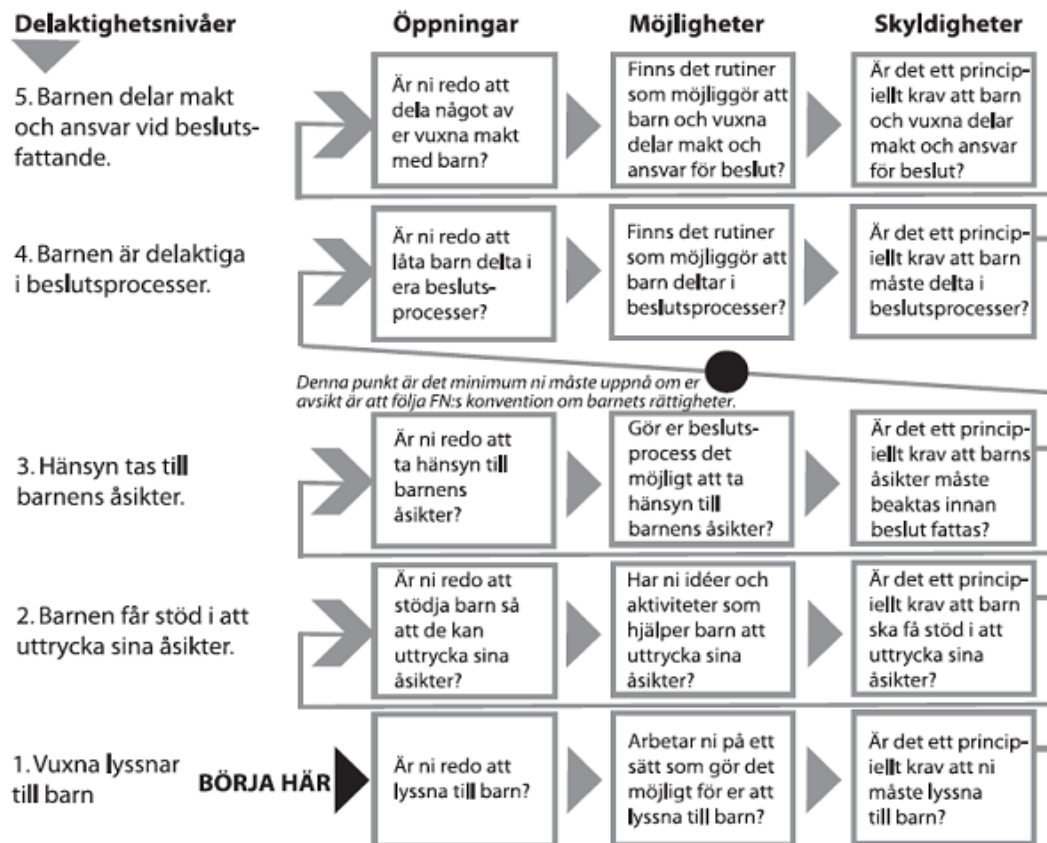
Tre parallella perspektiv för att uppfylla Barnkonventionens krav på delaktighet är:

- *Barnrättsperspektiv*. Barns rättigheter som formuleras i Barnkonventionen och som ska vara utgångspunkt för handläggning och beslut som rör barn.
- *Barnperspektiv*: Vuxnas tankar om barns behov.
- *Ett barns perspektiv*: Barnets egna tankar och åsikter måste utgöra en del av de processer och beslut som rör barnet.

Rätten till delaktighet kan anses vara en förutsättning för att barnet ska kunna få komma till tals och ha en åsikt i frågor som rör barnet. Detta för att kunna påverka socialtjänsten i deras beslutsfattande [5, 9].

Delaktighetstrappor – en introduktion

Men hur ska man kunna ta reda på om socialtjänstens arbete utvecklas över tid och i så fall hur? För att studera hur barns delaktighet utvecklas, behöver varje barns ärende granskas över tid. Delaktighetstrappor eller stegar, är instrument som kan användas som ett stöd för granskningen av om och hur barns och ungdomars delaktighet utvecklas. Den första modellen för barnens delaktighet var en *delaktighetstrappa* med sju nivåer som skapades av Hart [43]. Harts arbete och steg kan uppfattas som mer relevant att använda i politiska eller propagandistiska sammanhang, där politiker t.ex. presidentkandidater gärna förekommer med ett barn i knät. Den form av delaktighetssteg som främst har kommit att användas för analys av den verksamhet som bedrivs inom socialtjänsten utarbetades av Shier [44]. Shiers delaktighetsmodell tar avstamp i FN:s barnkonvention och då främst ur artikel 12 som belyser att barn ska ha rätt att uttrycka sig i alla avseenden som rör barnet. Shier fortsatte och utvecklade Harts arbete med att utveckla en delaktighetstrappa. Han skapade en modell med fem olika nivåer (*Figur 1*). Här fanns också olika begrepp avseende Öppningar, Möjligheter och Skyldigheter att använda för differentiering av den delaktighet som tillämpas i arbetet med barnen [45] (111 ff.). Modellen inleds med en fråga "Är ni redo att lyssna till barn?" och fortsätter sedan med att steg för steg undersöka hur dessa principer används i arbetet. De bägge modellerna inkluderar de vuxnas ansvar att inte lämna barnen ensamma när de behöver få de vuxnas stöd. Men det viktiga är att de beslut som rör barnet fattas i en dialog där barnet får bidra både med sin egen kunskap och med sin egen uppfattning [23].

Figur 1: Shiers delaktighetstrappa [44, 45]

Shiers delaktighetsnivåer kan fungera som ett hjälpmedel för bearbetningen och analysen av allt insamlat material som kan tänkas ingå i en kommuns arbete med utveckling av delaktigheten för barn och ungdomar, såsom akter, enkäter och intervjuer. Enligt denna modell bör lägst nivå 3 uppnås, om man ska följa intentionerna i Barnkonventionen. En aspekt som Shier har lyft som positiv kan vara att ge återkoppling och information till barn och ungdomar efter att de har uttryckt sina åsikter. Att ge information kring hur beslutet blev och vad det innebär för barnet, innebär att barnets delaktighet ökar. Dessutom bidrar delaktighet till en form av *empowerment*⁶ [6].

För att anpassa modellen till de förutsättningar som råder inom svensk socialtjänst kan här även presenteras en bearbetad, något förändrad modell från en tidigare

⁶ Empowerment eller egenmakt används för att beskriva en process där barnet ökar sin förmåga och kunskap för att få kontroll över sin situation.

Särtryck ur antologin Barn är anhöriga – vågar vi lyssna på dem? Nka Barn som anhöriga 2025:2

aktstudie om barn och kontaktfamilj [35]. I denna version har ytterligare två nivåer lagts till under de andra (figur 2):

- när handläggaren inte alls träffar barnen
- när barnen finns med (till exempel vid besök på socialtjänsten eller vid hembesök), men handläggaren inte talar särskilt med barnet eller den unge i syfte att ta reda på dennes uppfattning eller erfarenheter.

Nivåer	Öppningar	Möjligheter	Skyldigheter
6. Barn delar makt och ansvar över beslutsfattande	Är du som vuxen beredd att dela inflytande och ansvar med barn?	Finns det ett förfarande som möjliggör för barn och vuxna att dela inflytande och ansvar över beslut?	Är det ett principiellt krav att barn och vuxna delar inflytande och ansvar över beslut?
5. Barn involveras i beslutsfattande processer	Är du beredd att låta barn delta i dina beslutsfattande processer?	Finns det ett förfarande som möjliggör för barn att delta i beslutsfattande processer?	Är det ett principiellt krav att barn ska vara involverade i beslutsfattande processer?
4. Barns åsikter och synpunkter beaktas	Är du beredd att beakta barns åsikter och synpunkter?	Möjliggör den beslutsfattande processen att barns åsikter och synpunkter beaktas?	Är det ett principiellt krav att barns åsikter och synpunkter ska vägas in i beslutsfattandet?
3. Barn får stöd i att uttrycka sina åsikter och synpunkter	Är du beredd att stödja barn i att uttrycka sina åsikter och synpunkter?	Har du tillgång till olika aktiviteter och metoder som stödjer barn att uttrycka åsikter och synpunkter?	Är det ett principiellt krav att barn ska ges stöd att uttrycka sina åsikter och sina synpunkter?
2. Barn blir lyssnade till	Är du beredd att lyssna på barn?	Arbetar du på ett sätt som möjliggör att barn blir lyssnade till?	Är det ett principiellt krav att barn ska bli lyssnade till?
1. Vuxna träffar men talar inte med barn	Är du beredd att lyssna på barn, eller att observera barn i t.ex. samspel?	Arbetar du på ett sätt som möjliggör att barn blir lyssnade till? Eller observerade?	Är det ett principiellt krav att träffa och lyssna på alla barn?
0. Vuxna träffar inte barnen	Är du beredd att träffa och lyssna på eller observera barn?	Arbetar du på ett sätt som möjliggör att träffa barnen?	Är det ett principiellt krav att (om möjligt) träffa alla barn?

Figur 2: Barns och ungas väg till delaktighet [33, 35, 44]

Orsaken till att ovanstående modell utarbetats och använts beror på att den anpassats till den kontext där delaktighetsstegen ska användas, i detta fall social-tjänsten och barnens möjlighet till delaktighet. Shiers delaktighetsstege startar med att barn

blir lyssnade på. För socialtjänstens utvecklingsarbete kan det vara meningsfullt att använda denna något förändrade modell av Shier, eftersom de lägre stegen ger möjlighet till jämförelser över tid. Denna något förändrade delaktighetsstege har använts i FoU Nordosts arbete med barns delaktighet till exempel vid studier av socialtjänstens implementering av BBIC [33, 34] samt ett Europeiska Socialforskningsfondens (ESF) projekt om barn och kontaktfamilj [35].

En delaktighetsmodell kan inte ge en heltäckande beskrivning av barnets situation. Varje barns ärende kan innehålla delar av olika steg avseende om barnet är delaktigt eller inte i socialtjänstens utredningsarbete och varje steg innehåller olika delsteg. Dessutom fortsätter arbetet i ärendet även efter det att utredningen avslutats och ett beslut om insats har fattats. Detta innebär att en analys av utredning eller akt kan visa att delaktigheten enligt en delaktighetstrappa kan variera under olika skeden och över tid, men också användas för att väga samman helheten avseende barnets delaktighet.

Betydelsen av barnets respektive föräldrarnas relation till socialarbetaren som förutsättning för delaktigheten

Att uppnå en personlig relation mellan socialarbetaren och barnet kan anses ha en avgörande betydelse för hur barnet vill och kan berätta om den sociala situationen i hemmet [23]. Men för att uppnå en förtroendefull relation till barnet krävs både tid och förmåga att föra samtal. Det finns svårigheter i balansgången mellan att skydda barnet och barnets delaktighet. En aspekt på detta är vårdnadshavares rättighet till deltagande under utredningsarbetet som kan både påverka och begränsa barnets delaktighet. Finns det en oro för att barnet riskerar att fara illa i sin hemmiljö prioriteras skyddsaspekten på bekostnad av delaktigheten [7].

En översikt av forskning om barns delaktighet inom barnavården har belyst barns uppfattningar kring deras delaktighet i processer som rör dem. Av studien framkom att barnen upplevde att deras grad av delaktighet var begränsad alternativt att de inte var delaktiga alls. Vidare kan den starka strävan efter samverkan med föräldrarna ha varit en aspekt som försvårat arbetet att göra barn delaktiga [14]. Föräldrarnas samtycke är i Sverige en avgörande faktor för barnets deltagande och därför föreligger det en risk att föräldrarnas beskrivning av vad som lett till en anmälan får dominera utredningen. Föräldrarnas rättsliga ställning som regleras i Föräldrabalken (6 kap. 2§) ger föräldrarna stort utrymme i att styra utredningen i enlighet med deras intressen [46].

Utredningens innehåll återger snarare föräldrarnas bild än barnets upplevelse av situationen, med risk för beslut som inte primärt gagnar barnet. Den svenska socialtjänstens inriktning mot familjeorientering kan ge ett beroende av partnerskap med föräldrarna vilket kan medföra svårigheter att leva upp till Barnkonventionens

intentioner [6]. Dessutom kan en insats, tänkt som ett stöd för barnet, till exempel familjebehandling, komma att omdefinieras till att vara stöd för föräldrarna [12].

En ytterligare aspekt på hur samarbetet med familjen kan utvecklas är när socialarbetarna tror att barnen bör skyddas från att vara delaktiga i utredningen. Detta för att barnen inte kan riskera att uppfattas som de ansvariga i att fatta beslut [29].

Presentation av några projekt med fokus på barns delaktighet

Uppföljning av BBIC

I en studie om arbetet med att införa BBIC som modell för utredningar i sju kommuner, jämfördes utredningar som gjorts innan BBIC med utredningar där BBIC hade införts. Materialinsamling skedde genom aktstudier, enkäter och intervjuer. Resultaten visade att barnen hade varit delaktiga i högre grad efter att BBIC börjat tillämpas. Men det visades också att barnen bara hade medverkat genom att bidra i informationsinhämtandet i samband med inledningen av utredningen. Därefter skedde inga fler utredande samtal med barnen. De fick därigenom ingen återkoppling avseende utredningens innehåll eller förslag till beslut. Detta var något som socialarbetarna själva påtalade vid genomgångar av studiens resultat [34, 38].

Projekt med Beardslees familjeintervention – Barnkraft

I ett projekt med stöd från Folkhälsomyndigheten om stödinsatser för barn till föräldrar med missbruk, prövade en kommun att använda Beardslees⁷ familjeintervention [47]. Den ursprungliga modellen för föräldrar med psykisk ohälsa omarbetades till en modell för familjer med missbruksproblematik "Barnkraft" [48]. Sju familjer deltog från de olika kommunerna i en region [49]. Barn och föräldrar intervjuades före och efter genomförd intervention. Anhörig-perspektivet illustrerades i både i barnens och föräldrarnas utsagor. Den missbrukande förälder beskrev att barnens berättelser (som inledningsvis i interventionen beskrevs i föräldragruppen) fått dem att förstå hur barn kan uppfatta en missbrukande förälder i vardagen. Genom att familjerna därefter träffats och fått dela sina upplevelser om missbruk, beskrevs från den missbrukande föräldern att barnen hade hjälpt dem att formulera sin beroendeproblematik, och att därigenom kunna jobba med sin rehabilitering. Barnen beskrev att föräldrarna genom att berätta hade förenklat familjens vardag och möjlighet att kunna prata om situationen. Därmed hade barnens delaktighet ökat. Även i intervjuerna med forskaren efter genomgången intervention gav den missbrukande förälder en helt annorlunda beskrivning av sitt missbruk än innan insatsen inleddes [49].

⁷ Se kapitlet *Om Family Talk: Del I. Glädjen i att arbeta med Beardslees familjeintervention*.

Projektarbete med forskningscirkel

Under åren 2016 – 2017 genomfördes en forskningscirkel i en kommun i nordöstra Stockholms län. Arbetet skedde inom ramen för ett nationellt projekt under ledning av FoU Sörmland⁸ med 4 deltagande regioner [50]. Tema för projektet var barns och ungdomars delaktighet i socialtjänstens arbete med utredningar. I samband med genomförandet gjorde deltagande socialarbetare i forskningscirkeln bland annat litteraturstudier, aktgranskningar och intervjuer med barn och ungdomar samt deltog i fokusgrupp. Det nationella projektet visade att forskningscirkel som arbetsmodell gav deltagande socialarbetare möjlighet till ökad kunskap om barnens delaktighet genom de aktstudier och intervjuer som de genomförde. Men det framgick också att arbetet med barns delaktighet inte prioriterades i den utsträckning som var önskvärd. Det främsta skälet däremot var tidsbrist, samt att rutiner saknades. Trots medarbetares engagemang och hårt arbete lyckades inte rutiner för delaktighet implementeras. De medverkande socialarbetarna utarbetade olika förslag till uppföljningsbara rutiner för hur barnens delaktighet skulle kunna utvecklas i vardagen. Dessa förslag väckte intresse hos övrig personal. Men när det tvååriga projektet avslutades fortsatte inte dessa rutiner att tillämpas. Skälet för detta angavs vara tidsbrist [50].

Mindre enkätstudie, juni 2024

För att få en aktuell bild av läget inom socialtjänsten vad gäller arbetet med barns delaktighet i handläggningen samt av återkoppling till barnen, genomfördes en minienkät under juni 2024. Två kommuner i Stockholms län och en stadsdel i Stockholms kommun kontaktades. Totalt inkom 13 enkäter, fördelade på åtta handläggare och fem enhetschefer. Samtliga deltagare arbetade inom enheter för barn, ungdom och familj med barn i åldrarna 0–20 år. Deltagarnas ålder var i spannet 33–58 år, med erfarenhet i yrket 0,5 – 22 år. Enkäten innehöll motsvarande frågeställningar som ovanstående forskningscirkel. Samtliga deltagare var engagerade i frågan om barns delaktighet men deras praktiska erfarenheter varierade. Frågeformuläret bestod av flervalsfrågor samt berättarfrågor.

Barnperspektivet beskrevs som en central fråga i allt arbete med barnen. Barnet bör alltid vara involverat efter ålder och förmåga. Hur barnens delaktighet ska tillgodoses beskrevs av deltagarna som att barnen bör involveras i sina utredningar, varje barn bör mötas som individ samt att man ska ha ansvar för att inte pressa barnen att "berätta för mycket". Dessutom ska barnet om möjligt känna sig bekvämt i mötet och att få bestämma hur och var samtalen ska ske. Möjlighet att diskutera utveckling av delaktighetsarbetet med kollegor skattades på en skala 1–5 till 4,8 av cheferna och av medarbetare till 4,4. Som svar på frågan om återkoppling till barnen

⁸ Se kapitlet *Barn som anhöriga inom socialtjänsten och palliativ vård för vuxna – från ord till handling*.

beskrev flera socialarbetare att de hade testat verktyget Signs of Safety⁹ för att delge innehållet i utredningen för barnen [51]. Svårigheter att arbeta med både delaktighet och återkoppling beskrevs av samtliga som brist på tid, både för att diskutera med kollegor och för att genomföra det i praktiken, i möten med barnen. Några svar beskrev också svårigheter när barnen inte kunde eller ville uttrycka sina önskningar, eller när de hade orealistiska förväntningar på vad socialtjänsten kan uträtta. Även föräldrarnas negativa inställning till barnens medverkan, när de motsatte sig kontakt med socialtjänsten, uppgavs vara ett hinder för samarbete. Jämförelser med den nationella studien om forskningscirkel [50] visar att svårigheterna att arbeta med barnens delaktighet främst handlade om tidsbrist samt att föräldrarna motsatte sig barnens deltagande.

Diskussion om barns delaktighet och återkoppling i praktiken

Vems delaktighet prioriteras?

Socialtjänstens handläggning av utredningar ska grundas på Socialtjänstlagens och Barnkonventionens intentioner om Barns behov i centrum. En av grundvalarna är att säkerställa barnens rätt till liv och hälsa samt tillgodose barnens behov av skydd och omsorg. Därtill ska barnens rätt att komma till tals och vara delaktiga prioriteras. Men i praktiken är det för socialtjänsten också nödvändigt att upprätta ett gott samarbete och fungerande kontakt med barnets föräldrar. Många forskningsrapporter påtalar att föräldrarnas version av verkligheten ofta får styra den version av verkligheten som formuleras [49]. Här finns en konflikt mellan barnens behov av skydd och föräldrarnas rättigheter, något som regleras i Barnkonventionen artikel 5, som stadgar föräldrarnas rättigheter. I Föräldrabalken 6 kap. 11 § stadgas vårdnadshavarens ansvar och barns rätt [46]. Barns rättigheter att komma till tals formuleras i Barnkonventionens artikel 12.

I Socialtjänstlagen 11 kapitel 10 § stycken 1–2 formuleras vikten av att barnen ska få relevant information samt ges möjligheter att framföra sina åsikter i angelägenheter som rör dem. En forskningsrapport som undersökte det rättsliga reformarbetet avseende barns rätt till röst konstaterade att lagstiftarna i högre grad tillerkänner föräldrarnas rättigheter till delaktighet snarare än barnens [14]. Professionellas vilja att bibehålla föräldrarnas samarbete gör att negativ information vad gäller hur allvaret beskrivs både från anmälare och socialsekreterare tenderar att vattnas ur i utredningsarbetet [6, 12].

⁹ Signs of Safety är en riskbedömningsmodell, där socialarbetaren tillsammans med barn och förälder kartlägger familjens situation. Det finns olika verktyg som kan användas för att rita och berätta svaren, något som fungerar bra för barnen [51].

Om barnets behov består främst av skydd betraktas barnet som sårbart och ska då inte ha någon delaktighet i utredningsarbetet. Dessutom anses att man självklart ska ha barns behov i fokus för arbetet, men trots detta förutsatte socialarbetarna inte att barnen skulle höras eller kommuniceras om vad utredningen skulle leda fram till [14, 20]. Barnens delaktighet avgörs i praktiken därmed utifrån ett vuxenperspektiv. Detta förhållningssätt skulle kunna placeras in på delaktighetsstegens tillagda två lägsta steg där socialarbetarna inte talar med barnet [14, 20, 35].

Varför är barnens delaktighet viktigt?

Socialstyrelsens förteckning om olika aspekter på barns brukarmedverkan, visar på och sammanfattar de olika perspektiv som barnets delaktighet handlar om. Dessa har använts som underlag för diskussioner om barns delaktighet vid undervisning och seminarier på olika socionomutbildningar, samt även i den forskningscirkel som genomfördes som del av ett forskningsprojekt om barns delaktighet [50]. Man har diskuterat olika betydelser av att barnen ska vara delaktiga [27]. De etiska skälen som handlar om att reducera maktobalansen och de filosofiska skälen som handlar om att värdesätta barnets synpunkter är av mer övergripande karaktär. Deras betydelse kan främst visas igenom att socialtjänsten genom sin verksamhetsplanering och formulering av rutiner lyfter fram intentionen att barnens behov ska tillgodoses. Detta kallar Shier [44] för ledningens *skyldigheter* att skapa *möjligheter* för medarbetare att kunna arbeta med delaktighet. Detta genom att arbeta med sitt tänkande och förhållningssätt för att skapa *Öppningar* i relation till barnen [45].

De följande två skäl som Socialstyrelsen anger handlar mer om betydelsen för det enskilda barnet, med de *pragmatiska skälen* som bör innebära att socialtjänstens arbete kan förbättras. Detta genom att barnet känner sig lyssnat på och därigenom blir mer motiverat att medverka i planer. Avslutningsvis bör de *terapeutiska skälen* lyftas fram. De handlar om att barn som involveras i att påverka sin situation har bättre förutsättningar för återhämtning [27].

Men för att de pragmatiska och terapeutiska skälen ska kunna tillgodoses, räcker det inte med att barnen får rollen enbart som informatörer, som blir tillfrågade och hörda i samband med utredningen. Detta är något som visats vara fallet i samband med utvärdering av BBIC [34, 38]. Deltagare i forskningscirkeln i en kommun granskade akter i enlighet med Shiers steg för delaktighet [44, 48]. De upptäckte främst att steget *återkoppling till barnet* saknades. Barnens delaktighet var som starkast, eller mest frekvent, i samband med att utredningens material samlades in, för att därefter glesna och i princip helt försvinna över tid [7, 14]. De intervjuer som de därefter genomförde med barnen, bekräftade dessa iakttagelser i viss mån. Barnen beskrev att de saknade att få information om vilka beslut fattades som berörde dem samt förklaringar till varför dessa beslut fattades. De lyfte också upp betydelsen av att bli lyssnade till samt att bli bekräftade i sin utveckling.

Ett forskningsprojekt om barn med kontaktfamilj visade att både intervjuade barn och ”vuxna barn” var oklara över varför de hade sin insats, alternativt trodde de att det styrdes av föräldrarnas behov av avlastning från jobbiga barn. De lyfte också upp behovet av att bli lyssnade till och bekräftade, som ett sätt att öka självkänslan för dem [33, 35]. När det gällde föräldrarnas medverkan i samtal (i detta fall med forskaren) framkom att de barn som hade en förhållandevis god relation med sin förälder gärna samtalade tillsammans med sin förälder men att några av dem som hade haft en dålig relation hellre träffade forskaren och även tidigare socialtjänsten själva.

En av de medverkande i kontaktfamiljstudien berättade i sin intervju om att hen mindes hur föräldern skrämt hen och syskonet med konsekvenserna om de skulle berätta hur situationen egentligen var hemma. De unga vuxna som hade erfarenhet av kontaktfamiljsinsats kritiserade socialtjänsten för att hembesöken alltid hade varit aviserade i förväg så att föräldrarna därmed kunde städa och plocka undan, för att på så vis visa upp en tillrättalagd fasad. Men en andel av de intervjuade unga vuxna som haft kontaktfamilj beskrev också, att de hade blivit en del av kontaktfamiljens nätverk, blev inbjudna till födelsedagskalas och jul, samt att de fått stöd för att våga ta körkort eller börja olika utbildningar [33, 35]. Detta visar bland annat vikten av att låta barnen berätta om sina erfarenheter, när de har blivit vuxna.

Återkopplingens betydelse i arbetet med barns delaktighet

För att en dialog med barnet ska kunna uppstå i praktiken, så är det av väsentlig betydelse att barnet får veta hur socialtjänsten har uppfattat barnets utsaga och agerat utifrån den information som barnet har gett i samband med utredningen i samtal med socialtjänsten. Betydelsen av att barn får stöd i att både förstå, acceptera och genomföra förändring lyfts fram som en grundläggande aspekt av Bronfenbrenner som definierar detta som *transitioner*, en form av övergångar mellan framför allt de nära miljöer som omger barnet, som benämns mesomiljöer (se fotnot nr. 3). Som exempel kan nämnas att gå från förskola till skola eller att flytta till eller mellan olika familjehem [31]. Återkoppling betyder här att socialtjänsten berättar för barnet, hur de har arbetat med den information som barnet har gett om sin situation, vilka beslut som fattats och varför. När och hur olika händelser ska ske är också en viktig del i återkopplingen till barnet.

En form av återkoppling kan matchningsprocessen vara när det gäller planerad insats. Det finns forskning som visar att placerade ungdomars främsta kritik mot socialtjänsten handlade om att ingen från socialtjänsten hade haft någon dialog med dem eller frågat efter deras uppfattning. En väl genomförd matchningsprocess ökar barnens och de ungas delaktighet och ökar förutsättningarna för en lyckad placering för barnet eller den unge oavsett vårdform [10, 36]. Motsvarande resonemang avseende matchningsprocess gäller även alla former av insatser i öppenvård, där barnet ska medverka.

Återkopplingens betydelse framkom också tydligt i fokusgruppsintervjuer i anslutning till projektet med forskningscirklar [50]. Deltagarna lyfte vid flera tillfällen betydelsen av en dialog med barnen när detta är möjligt. Dessutom tog de upp exempel från praktiken som handlade om arbetssätt, vad gäller föreslagna insatser, där barnen kunde ges utrymme att gå hem och fundera över föreslagen insats. Dessutom lyfte deltagarna vikten av noggrannhet i matchningsprocessen. Om inte återkoppling sker, riskerar dialogen att bli ensidig, så att socialtjänsten tar emot barnens upplevelser och erfarenheter, men inte ger tillbaka respons till barnet, hur och vad som motiverat socialtjänstens ställningstagande. Barn behöver också få beskrivningar och förklaringar flera gånger till de åtgärder som socialtjänsten vidtar [50].

I författarens arbete med tidigare projekt och undersökningar har behovet och vikten av återkoppling framkommit, inte minst för de barn där man beslutar om att inte bevilja någon insats. Risker med just denna grupp av barn och ungdomar är, att de är med om en utredningsprocess där de kan ha träffat socialtjänsten vid några tillfällen, men att de sedan inte får veta vad som hände därefter och varför det inte blev någon insats.

Redan då författaren inledde arbetet med sin longitudinella¹⁰ kontaktfamiljsstudie år 2000, berättade barn att ingen pratat med dem [26]. I den tidigare nämnda studien om implementeringen av BBIC i ett län, framkom att andelen barn som hade kontaktats i samband med utredning hade markant ökat jämfört med gruppen barn som utretts innan BBIC hade implementerats. Men det framkom även att någon återkoppling till barnen knappt hade förekommit.

Det väsentliga är inte vilken typ av metod eller material som används. Det viktiga är att återkopplingen de facto äger rum. Detta var något som medarbetarna uppgav inte är en självklarhet, och detta bekräftas även av tidigare forskning [34, 35, 50]. Vikten av delaktighet genom återkoppling i samband med avslutningen av en insats, var ett av huvudsakliga teman som deltagarna diskuterade i fokusgruppen avseende kontaktfamiljsinsatsen. Detta var också en punkt som diskuterades under forskningscirkeln i anslutning till den aktstudie som deltagarna gjorde, samt även i samband med deras barnintervjuer. När man har arbetat med Signs of Safety i samband med utredningen så förekom det att man använde Ord och Bildmaterialet för denna återkoppling vilket fungerade för barnen [51].

¹⁰ Longitudinell studie innebär att samla in data vid flera tillfällen i samma undersökningsgrupp, här studerades barn med kontaktfamilj [26].

Betydelsen av hur uppföljning sker av utredning, vid insats och vid avslutande av insats

Barnets rätt att komma till tals uttrycks som en självklarhet i socialtjänstens arbete (i enlighet med både FN:s barnkonvention och gällande lagstiftning), men genomförs inte alltid när det gäller att ta reda på hur barnet upplever och upplevde det socialtjänsten gör.

Inledningsvis handlar det om hur barnet upplevde genomförandet av utredningen, om barnet förstod varför utredning gjordes, vilka personer som var kontakten och vad utredningsarbetet ledde fram till. Delar av detta föreslås vara en del av återkopplingen av utredningen, när socialarbetaren berättar om vad socialtjänsten kommit fram till. Men lika viktigt är det också att barnet får beskriva sin bild av hur utredningen gjordes, vad som var bra, vad som saknades och vad som kan göras bättre. Den typen av information är en väsentlig del av det utvecklingsarbete som ständigt pågår av socialtjänstens handläggning och samtal med barn.

Arbetet med strukturerad uppföljning av BBIC-utredningar och insatser kan ge omfattande möjligheter att följa upp socialtjänstens arbete och hur åtaganden kan säkerställas. Det kan i viss mån även påvisa resultat. Detta blir dock framför allt den vuxnes perspektiv, man kan betrakta resultaten både utifrån lagstiftarens intentioner och ekonomiska incitament, men fortfarande saknas barnets röst även här. Det finns forskningsprojekt som visar hur barn inte fått komma till tals eller när man inte förstått deras behov. En stor andel ungdomar har också upplevt ”sammanbrott av placering”, när en placering upphört i förtid [52]. Victoria Skoogs [36] forskning om instabil samhällsvård, beskriver ungdomars upplevelser av att inte få bli hörda eller sedda på sina egna villkor (se även Heimer m.fl. [12]). Utmaningen att kontinuerligt följa upp hur barnet uppfattar såväl bemötande som innehållet och genomförandet av en beslutad insats är stor. Det finns förhållandevis enkla redskap för att ta reda på barnets uppfattning och erfarenheter av både bemötandet och utfallet av insats. Som exempel kan nämnas en blankett för återkoppling och uppföljning som utarbetades med medarbetarna i den tidigare nämnda forskningscirkeln. Denna typ av material bör kunna vara en del i processen att få fram mätmetoder när det gäller barnets röst och uppfattning i processen.

På motsvarande sätt är det betydelsefullt att barnet får komma till tals och delge sina synpunkter (och ställa frågor) i samband med avslutning av insatsen. Att så inte skedde, framkom i både de aktstudier och intervjuer med barn, som forskningscirkeldeltagarna genomförde. Och detta stärks också av tidigare forskning, till exempel om kontaktfamiljsinsatsen, där intervjuade ungdomar och unga vuxna inte uppfattade sig ha blivit tillfrågade om upplevelsen av sin insats och ibland inte ens visste om när och varför den tog slut [33, 35]. Vid aktgranskningen som genomfördes framkom det, att det saknades dokumentation om hur återkoppling till barnen skett i samband med att en insats skulle avslutas, något som också lyftes fram i fokusgruppens diskussion. Motsvarande resultat avseende barnens delaktighet vid

återkoppling, uppföljning och avslutning visade också BBIC-utvärderingen i nordostkommunerna [34, 38].

Det finns ett nära samband mellan barns rätt till delaktighet och trygghet. När barnen känner sig trygga kan de våga berätta för olika vuxna om till exempel mobbing och våld i deras miljöer. Det kan betyda mycket både för det enskilda barnet och en grupp barn, tex. i skolan att våga prata om problem [53].

Avslutande reflektioner

Författaren till detta kapitel har haft som intention att studera och diskutera läget för socialtjänstens arbete med barns delaktighet i socialtjänstens arbete med utredning samt hur återkoppling kan ske till barnen. Vid en läsning av förarbetena till ny Socialtjänstlag, framgår ingen beskrivning av hur arbetet med återkoppling till barnen kan utvecklas. Fortfarande diskuteras vikten av att barnen ska vara delaktiga som informanter och ge bästa möjliga underlag för en socialtjänstutredning. Men den efterfrågade återkopplingen avser inte enbart hur barnet kan ge underlag för utredningen, utan om hur socialtjänsten har uppfattat och hanterat den information som barnet har gett. Återkopplingen handlar också om den process som bör ha inletts under utredningens gång med att planera och rekrytera utförare för en möjlig insats (matchningsprocess) tillsammans med barnet. Därefter ska insatsen fortlöpande följas upp och utvärderas. I detta led torde en återkoppling till barnet vara en väsentlig del av arbetet, både för barnets bästa och för utvecklingen av arbetet.

Även vid avslutning av en insats behöver barnet eller ungdomen få komma till tals om sina erfarenheter. Detta för att berätta vad som varit bra och vad som kan behöva förändras. Barn som pratat med handläggare under en utredning som inte leder till någon insats, behöver också få möjlighet att förstå, hur deras utsagor uppfattats men också varför det inte ledde till någon insats. Frågan om både barnens delaktighet och möjlighet till kontinuerlig återkoppling handlar i slutändan om barns och ungdomars rätt till liv och hälsa samt om deras rätt att uttrycka sig och bli lyssnade på.

Referenser

1. Lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter. Svensk författningssamling SFS nr: 2018:1197.
2. Barnombudsmannen (2023). Jag hade vitt hjärta – tidiga samhällsinsatser för att stärka barn och förebygga kriminalitet. Årsrapporten för 2022. Utgiven av Barnombudsmannen Stockholm 2023. www.barnombudsmannen.se
3. Barnombudsmannen (2024). Hur dåligt måste man må egentligen? Samhällets insatser för att främja barns psykiska hälsa. Årsrapporten för 2023. Utgiven av Barnombudsmannen, Stockholm 2024. www.barnombudsmannen.se
4. Socialstyrelsen (2024). Statistik om socialtjänstinsatser till barn och unga år 2023. Socialstyrelsen. Stockholm. 2024-10-01 Art.nr: 2024-10-9204.
5. Åhl, C., Karlsson, J., Ingeström, S. (2020). Handbok för barns delaktighet och inflytande. Larsson Offsettryck AB, första upplagan UNICEF (2020).
6. Larsson, M., & Hultman, E. (2019). Barns rätt till delaktighet vid beslutsprocesser inom den sociala barnvården. Vad betyder barnkonventionen och den rättsliga utformningen för tillämpningen i praktiken? Barn – forskning om barn og barndom i Norden, 37(3–4). <https://doi.org/10.5324/barn.v37i3-4.3381>
7. Woodman, E., Roche, S., & McArthur, M. (2023). Children's participation in child protection—How do practitioners understand children's participation in practice? Child & Family Social Work, 28(1), 125–135.
8. Cossar J., Brandon, M. & Jordan, P. (2014). Du måste lita på henne och hon måste lita på dig. Barns syn på delaktighet i barnskyddssystemet. Child & Family Social Work, 20 (1), 103 - 112.
9. Utrikesdepartementet informerar (2003). Mänskliga rättigheter – Konventionen om barnets rättigheter. Regeringskansliet UD info, 2003.
10. Schiratzki, J. (2020). Barnrätt, barns rätt och vuxnas ansvar. I Bruno L & Becevic Z. Barn och unga i utsatta livssituationer. Liber, Stockholm.
11. Husby, I. S. D., Slettebø, T. & Juul, R. (2018). "Partnerships with children in child welfare: the importance of trust and pedagogical support" Child & Family Social Work, 23 (3): 443-450.
12. Heimer, M., Näsman, E. & Palme, J. (2017). Vulnerable children's rights to participation, protection, and provision: The process of defining the problem in Swedish child and family welfare. Child & family social work, 23, 316-323.
13. Höijer S., Hultman M. & Larsson M. (2023). What do actors in child protection processes in Sweden know about Childrens rights to participation and about talking with children. Nordic social work research. Vol 13, no 3.
14. Pålsson D., Pernilla Leviner, P & Wiklund S. (2024). Children's right to participation in Swedish child welfare – The extent, nature and determinants of child interviews during investigation. Child Abuse & Neglect. Elsevier 2024.

15. Mattsson, T. (2017). Barnrättsperspektivet i tvångsvården för barn och unga. I: P. Leviner och T. Lundström., red. Tvångsvård av barn och unga – rättigheter, utmaningar och gränzoner. Stockholm: Wolters Kluwer: s. 104–125.
16. Svärd, V. (2020). Att uppmärksamma när barn far illa – professionellas ansvar och dilemman. I Bruno, L. & Becevic, Z. Barn och unga i utsatta livssituationer. Liber, Stockholm.
17. Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga. (LVU) SFS 1990:52.
18. Socialtjänstlagen Socialtjänstlag (2001:453) SFS 2001:453.
19. Socialstyrelsen (2023). Utreda barn och unga – handbok för socialtjänsten. Reviderad nov 2023 (artikelnr 2023-6-8657).
www.socialstyrelsen.se/publikationer
20. Bijleveld, G, Dedding, C & Bunders-Aelen, J. (2015). Children´s and young people´s participation within child welfare and child protection services: a state-of-the-art review. Child and Family Social Work, 20.
21. Blennberger, E. (1996). Människosyn i socialt arbete. Lund, Särtryck ur Socionomen 1996:2
22. Svensson, P. (2014). Barn- och ungdomsutredningar ur ett språkligt perspektiv. Analysis Culture, Framework & Teaching Conference. Symposium at Kristianstad University.
23. Ponnert, L., & Sonander, A. (Eds.) (2019). Perspektiv på barnkonventionen: Forskning, teori och praktik. Studentlitteratur AB.
24. Cederborg, A-C. (2014). Barnperspektiv i socialtjänstens arbete. Malmö: Gleerup.
25. Andersson, G. (2008). Utsatt barndom – olika vuxenliv. Ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård. Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2008:2.
26. Berg Eklundh, L. (2010). Kontaktfamilj. En förebyggande stödinsats eller mellanvård? Stockholm: Licentiatavhandling i socialt arbete vid Stockholms universitet. Rapport i socialt arbete nr. 135.
27. Socialstyrelsen (2013). Att ge ordet och lämna plats. Vägledning om brukarinflytande inom socialtjänst, psykiatri och missbruks- och beroendevård. Västerås: Edita.
28. Socialstyrelsen (2008). Social barnavård i förändring. Slutrapport från BBIC-projektet. Stockholm: Socialstyrelsen.
29. Socialstyrelsen (2023). Grundbok i BBIC – Barns behov i centrum. Socialstyrelsen. 3:e upplagan, 1:a tryckningen, Elanders AB, Stockholm.
30. Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development. Experiments by nature and design. Cambridge Mass. Harvard University Press.
31. Bronfenbrenner, U. (2005). Making Human Beings Human. Bioecological Perspectives on Human Development. Thousand Oaks CA: Sage Publications Inc.

32. Grefve, C. m.fl. (2017). Barnet och ungdomens reform – Förslag för en hållbar framtid. Slutrapport från den nationella samordnaren för den sociala barn- och ungdomsvården. Regeringskansliet, Socialdepartementet.
33. Berg Eklundh, L. (2015). Att betrakta barnen som anhöriga inom socialtjänsten - Exemplet kontaktfamilj. I Järkestig Berggren, U. & Magnusson, L. (red) Att se barn som anhöriga - om relationer, interventioner och omsorgsansvar. Nationellt kompetenscentrum Anhöriga (NKA). Antologi.
34. Berg Eklundh, L. & Matscheck, D. (2012). Medför BBIC ett förbättrat barnperspektiv? En studie av arbetet med implementering av BBIC och barns delaktighet i sju nordostkommuner. Danderyd: FoU Nordost. Rapport nr. 19/2012.
35. Nilsson, A. & Berg Eklundh, L. (2015). Hur kan man utveckla socialtjänstens arbete med kontaktfamilj för att öka barnens delaktighet? Rapport från EBP-projekt på FoU Nordost om insatsen kontaktfamilj. Stockholm: FoU Nordost, FoU-rapport 22/2015.
36. Skoog, V. (2013). Barn som flyttas i offentlig regi En studie av förekomst och upplevelser av instabil samhällsvård för barn. Avhandling; Umeå, Umeå universitet.
37. Andersson, G. I Järkestig Berggren U. & Magnusson L. (2015) (red) Att se barn som anhöriga - om relationer, interventioner och omsorgsansvar. Nationellt kompetenscentrum Anhöriga (NKA). Antologi.
38. Matscheck, D. & Berg Eklundh, L. (2015). Does BBIC make a difference? Structured assessment of child protection and support. Nordic Social Work Research 5:3, 193-211.
<https://doi.org/10.1080/2156857X.2014.986749>
39. Socialstyrelsen (2020). Stärkt stöd till barn som anhöriga Slutrapport från regeringsuppdrag 2017–2020. Art.nr.20-6-6851 Publicerad 2020-6-6851 www.socialstyrelsen.se, juni 2020
40. Andersson, G. (2013). Reflektioner om dilemman i social barnavård. Socialvetenskaplig tidskrift 2013: 2, s. 93 – 107.
41. Lichtwarckt, W. (2014) Minst hjälp till di som trenger det best. Slutrapport för den nya barnevernet. Nordlandsforskning, Trondheim.
42. Ny socialtjänstlag 2025 – förberedelser och förändringar. Lagrådsremissen 20240724 ”En förebyggande socialtjänstlag”
43. Hart, R. (1992). Children’s Participation – from tokenism to citizenship. Firneze: UNICEF.
44. Shier, H. (2001). Pathways to participation: Openings, opportunities and obligations. Children & society, 107-117.
45. Rasmusson, B., Hyvönen, U. & Mellberg, L. (2004). Utvärderingsmöten i BBIC – en studie om barns inflytande och delaktighet. Stockholm: Socialstyrelsen.
46. Föräldrabalk (1949) SFS 281:1949. Ändringar införda: t.o.m. SFS 2024:1174

47. Pihkala, H. (2011). Beardslees preventiva familjeintervention för barn till föräldrar med psykisk sjukdom – Svenska familjers erfarenheter. Umeå universitet; Avhandling.
48. Söderblom B. & Inkinen, M. (2009). Skapa förståelse tillsammans. Barnen och föräldern i stödgrupp, då föräldern har psykisk ohälsa. Mareld; Göteborg
49. Berg Eklundh, L. & Paunia, M. (2015). Barnkraft/Aladdin – parallella stödgrupper för familjer med en beroendeproblematik. FoU Nordost Rapport nr. 23/2015 Danderyd.
50. Beijer, U. (red), Berg Eklundh, L., Käcker, P. L., Fransson, N., Hammar, S. & Löf, K. (2018). Forskningscirklar om barns och ungdomars delaktighet inom socialtjänsten. FoU i Sörmland; FoU-rapport 2018:6.
51. Östberg, F. (2014). Signs of Safety – Kunskapsläget. Stockholm: Skärholmens stadsdelsförvaltning
52. Sallnäs, M., Vinnerljung, B. & Kyhle-Westermarck, P. (2004). Breakdown of teenage placements in Swedish foster and residential care. Child & Family Social Work, 9(2), 141–152.
53. Rasmusson, B. (2019). Barn och socialt arbete Socialhögskolans årsbok 2019 Media-Tryck, Lunds universitet Lund.